

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

Sátoraljaújhely 750 esztendejének krónikája

A 2011. év jelentős dátum a történelmi Zemplén vármegye egykori székvárosa, Sátoraljaújhely történelmében: a város alapításának 750. évfordulóját ünnepelte. A jubileumi esztendőben a város múltjával foglalkozó kiadványok sorában a legrangosabb helyen egy hiánypótló mű, *Sátoraljaújhely városkönyve* áll. Írója és szerkesztője a város díszpolgára, Csorba Csaba.

A kötet rendhagyó jellegű: a város tudományos igényű történeti bemutatása mellett a mindennapi élet történéseibe is bepillantást nyújt. A szerző szakít a műfaj jellemzőivel, mert ötvözi a helytörténeti monográfia és a dokumentum feldolgozás műfajait, továbbá várostörténeti korszakonként vizsgálja és kiemeli, miként hatottak a nemzetközi és a hazai politikai események a város hangulatára, a városlakók világképére.

Csorba Csaba jól átgondolt struktúrát választott a város történetének teljes igényű bemutatásához: a dokumentumok eredetisége, továbbá a szerző kritikai megjegyzései nemcsak élményszerűvé teszik a mű befogadását, hanem visszavarázsolnak valamit azoknak az évszázadoknak, évtizedeknek az eseményeiből, amelyek már kihullottak az élő emlékezetből, s így vezetnek át napjainkba. A közel félezer oldalas monográfia tizenkét egységre tagolódik, beszédes fejezetcímekkel: *Régmúlt idők homályában, Honfoglalásunktól a városi kiváltságlevélíg, Főurak birtokában, Darabokra szakadó országban (16–17.*

század), Hosszú béke kora (1711–1848), „Boldog békeidők” (1849–1914), Világháborútól – világháborúig, Amikor pengett a pengő, A demokrácia illúziójától a diktatúráig, Mérleg 1945–1989, 1990 után.

A város földrajzi környezetének, s a régészeti leletek vizsgálata által feltételezett avar településterület bemutatását követően a honfoglalás, majd a tatárjárás után jelentős az 1250. év, az újhelyi vár építésének kezdete. A város számára a kiváltságlevelet V. István adományozta, 1261-ben. A kiváltság elnyerése kedvező feltételeket nyújtott a szerzetesrendek – Újhelyben a pálosok és az ágostonosok – letelepedésére. A városi igazgatás a 14. században épült ki (erre az időszakra tehető a hegyaljai borvidék kialakítása is), a város településszerkezet a 15. században szilárdult meg. A 14. századtól kezdve a város értékét és rangját a főurak (Perényiek, Pálóczyak, Rákócziak, az 1700-as évektől a Traustsohnok, az 1800-as évek elejétől pedig a Bretzenheim hercegi család) birtokainak értéke és kiterjedése határozta meg. A reformáció irányzatai közül Újhelyben a kálvini reformáció hatása volt erősebb.

A városban lakó nemesek száma a 17. századtól kezdve növekedett. Ez a század a helyi céhiparosodás, egyúttal a vásározás, a borforgalmazás kezdeti időszaka is. A város lakossága ekkor jórészt magyar anyanyelvű volt. A ruszinok és a szlovákok csekély arányú betelepődése a 17., a zsi-

dóságé pedig a 18. század közepén vette kezdetét. 1711 és 1730 között Újhelyben tartották a megyegyűléseket (Debreceni Ember András az 1750-ben írott versében Újhelyt már megyeszékhelyként említi). 1768-ban adták át a Megyeháza épületét, ekkor jött létre a levéltár, 1791-ben kapcsolták be a várost a királyi postautak hálózatába. A piarista tanítórend 1790-ben történő letelepedése jó hatással volt a város kulturális életére. (Ők a II. József császár által megszüntetett pálos rend templomát és az 1635-ben alapított iskolát vették át). A város polgárait a századfordulón a vándor színtársulatok bemutatóin kívül a piaristák által előadott iskoladrámák is szórakoztatták.

A 19. század első évtizedeire a vallási és etnikai értelemben sokszínű város – Fényes Elek besorolása szerint magyaros-zót mezőváros – kulturális élete fellendülni látszott. Irodalmunk csodás „mindenese”, Kazinczy Ferenc körül alakult ki egy, a kultúra iránt fogékonyt mutató szűk kör, ehhez tartozott pl. Balásházy János gazdasági szakíró vagy Lónyay Gábor földbirtokos. 1832-ben alakult meg a Zempléni Casino, „a díszesebb társalkodásra szánt egyesület”, amelynek tagjai között találjuk a nagy ívű politikai pályafutását újhelyi jurátusként kezdő Kossuth Lajost. A „Casino”-ban szervezték a *Zempléni Tudósítások* továbbbítésát a Kossuth által szerkesztett *Pesti Hírlap* számára 1848-ban.

Újhely gazdasági és kulturális élete az 1848/49-es szabadságharc utáni évtizedek pangása után a kiegyezés korától kezdve vett lendületet. A város a dualizmus korában fejlődött mezővárosból polgárvárossá: megalakították az első pénzintézeteket, ez lett a zempléni hitelélet központja: a város gazdasági, pénzügyi és kulturális életének formálásában, továbbá a kapitalista létforma kiteljesítésében jelentős szerephez

jutott a város zsidó lakossága. A kisipar mellett fejlődésnek indult a helyi gyáripár, az iskolai és az egészségügyi ellátás, fellendült a könyv- és hírlapkiadás. Minthogy a szőlő- és bortermelést az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hadi eseményei jelentősen visszavetették, a borkezelet fellendítésére alapították meg a „Tokaj Hegyaljai Bormívelő Egyesületet” 1857-ben. Az 1870. évi filoxera pusztítás következtében Zemplén szőlőjének 81%-a elpusztult. A filoxera után 1904-ben vette kezdetét a szőlőrekonstrukció, amelynek sajátos módja a rabmunka alkalmazása volt. A sikeres újratelepítés eredményeként Újhelyben, a borok városában, az 1910-es évekre ismét fellendült a borforgalmazás. A belváros, a központi városrész a századforduló éveiben nyerte el máig megőrzött arculatát: jelentős kommunális beruházásokra, építkezésekre került sor. 1895-ben részvénytársaságot hoztak létre a helyi köz- és magánvilágítás létesítésére; a század első évtizedeiben került sor a város vízvezeték-hálózatának kiépítésére és az úthálózat korszerűsítésére.

Székely Elek, a város első polgármestere (1899–1908) lendülettel látott hozzá a város korszerűsítéséhez: 1904-ben épült fel a Zsidó-, 1905-ben pedig az Erzsébet Kórház; a század első éveiben nyitotta meg kapuit a város gőzfürdője, a Diana. A kulturális élet fellendítésében, Rákóczi, Kazinczy és Kossuth szellemi örökségének ápolásában, továbbá az idegenforgalom és a városi sportélet fejlesztésében jelentős szerepet vállalt a tudományok és művészetek neves pártfogója, Dókus Gyula, a „nagy” Zemplén vármegye utolsó alispánja: Dókus törekvései a művelődési mozgalmak egységesítésére és a közművelődés nemzeti szellemben való előmozdítására irányultak. Az 1910-es évekre Újhely élénk forgalmú, pezsgő szellemű kozmopolita város lett.

Az első világháború idején Újhely a hadszínterekről vonaton szállított sebesültek mentésének megszervezését vállalta a Dohánygyár épületében és az Erzsébet Kórházban. A trianoni döntés következtében a töredékére csökkent vármegye megőrizte önállóságát. A város határában kanyargó Ronyvát hajózhatóvá nyilvánítva, határfolyóvá tették: Újhely területének mintegy 75%-át – főként mezőgazdasági határrészeket – veszítette el. 1920 után gazdasági felvirágzása megtorpant, közigazgatási és kulturális szerepköre beszűkült. A trianoni határok meghúzása miatt a Felvidékről sok tisztviselő és szellemi foglalkozású települt át a városba. A trauma okozta döbönt reménytelenséget hűen tükrözik a korabeli helyi sajtóban megjelent írások. A veszteséget szimbolizálja az 1936-ban felszentelt Magyar Kálvária emlékmű együttes a Szár-hegyen: a stációk emlékoszlopait az elveszített magyar városok címerei díszítik. A két világháború közötti időszakban a város gyarapodott ugyan néhány látványos középülettel (pl. a köztisztviselői bérpalota, a Színház és a Pénzügyigazgatóság épületével), ugyanakkor a világgazdasági válság miatt az iparosok és kereskedők többsége eladósodott, tönkrement. Hiába „pengett a pengő”, az újhelyi átlagpolgár szegényedett. Jelentős innováció volt a Trianon után perifériára szorult kisváros számára az 1924-ben kiépített hegyközi kisvasút, amelynek megépítése akkoriban kitörési lehetőséget biztosított az idegenforgalom és a turizmus fejlesztéséhez. Az 1930-as években számos népjóléti és karitatív célú intézményt alapítottak, Gyermeküdülő építését tervezték, 1942-ben alakították ki az Oncsa-telepet. 1939 őszén Újhely, a befogadó város, számos lengyel menekültnek biztosított letelepedési lehetőséget. A város társadalmát az 1940-es években a zsidótörvények mélyen megbolygatták. A

város zsidóságát 1944-ben deportálták, jelentős részük a holokauszt áldozata lett. 1945 után – amikor, az első bécsi döntés hatályon kívül helyezésével, Újhely ismét határváros lett – az újhelyiek a demokráciába vetett hittel próbáltak visszatérni a békés élethez. Az iskolákban megindult a tanítás; erőteljes a szabadművelődési tevékenység. 1947-től azonban fokozatosan megszűntek az 1930-as években jól prosperáló civil szervezetek. 1948-ban került sor az egyházi tanintézetek, így a Piarista Gimnázium és a Carolineum Lánynevelő Intézet államosítására. 1950-ben, Zemplén megye önállóságának megszűnésével, a város végleg perifériális helyzetbe került: lassan fejlődő, de jó üzlethálózattal rendelkező kisváros maradt, ahol 1950 és 1960 között csupán 150 új lakást építettek. A magánkisipar visszaszorításával megkezdték az állami és a tanácsi ipar fejlesztését: a nagy múltú Dohánygyár mellett 1945–50 között megalapították a bútortipari és a húsipari vállalatot, az 1950-es évek nagyipari innovációjának számított a Ruhagyár és a Lemezgyár, továbbá a börtönben működő Fehérneműgyár megalapítása. Az iparosodás következtében erősödött a környező falvakból irányuló betelepülés, így a lakásépítés folyamatosan lendült fel. A szőlő- és bortermelés, mint kiemelt fontosságú mezőgazdasági ágazat, az államosítás következtében drasztikus változásokon ment át. Az 1960-as évektől Tokaj-Hegyalja zárt borvidéket képez. 1971-ben létrejött a hegyaljai szőlő- és bortermelést koordináló Bor-kombinát, Sátoraljaújhely központtal. Az idegenforgalom vonatkozásában azonban a város az 1970-es évekig – legfőképpen a kereskedelmi szálláshelyek hiánya és a vendéglátóhelyek színvonalatlansága miatt – perifériára került. A város iskolahálózata 1950 után fokozatosan fejlődött: a Gimnázium mellett két középiskola: a Köz-

gazdasági (jogelődje a Felsőkereskedelmi Iskola) és a Szőlészeti (jogelődje a Tarcali Vincellérképző) Szakközépiskola, Szakmunkásképző Iskola, három általános, egy szlovák tanítási nyelvű és egy kisegítő iskola működött a városban. 1957-től működik az Állami Zeneiskola. 1950 után a színház épületében kapott otthont a Művelődési Ház. Az amatőr színházi mozgalom 1945 és 1950 között virágzott a városban. Az 1950-es évektől fejlett sportélet jellemzi a várost: a Spartacus labdarúgócsapat 1967-ben megnyerte a megyei I. osztályú bajnokságot. A téli sportok közül a sí hozott országos hírnevet: 1966-tól évente ez volt a téli úttörő olimpia színhelye. Az 1960-as évektől erősödött Újhelyben a hagyományápoló művészeti csoportok és kulturális egyesületek alapítása iránti igény. 1969-ben indult útjára a ma már határainkon túl is messze híres Hegyalja Népi Együttes. A civil élet fellendülésének legjelentősebb dátuma a Kazinczy Ferenc Társaság megalapítása 1985-ben. 1984-ben újult meg a „várostörténeti kiállítás”, 1988-ban indult útjára az *Újhelyi Körkép* című havilap.

1990 után a város új arculatának kialakításához hozzátartozott egy új jelkép megalakítása, amely a középkori címer megújításában nyilvánult meg. A rendszerváltozás utáni időszakban a városfejlesztés nem az új üzemek létrehozását (ellenkezőleg: azok leépítését) jelentette, hanem a város arculatának vonzóbbá tételét. Modernizálták a város úthálózatát, fellendült a magánépítkezés, a szakrális műemlékeket, így a Magyar Kálvária műemlék együttesét

is felújították, Börtönmúzeumot hoztak létre, 2007-ben Széphalomban megnyitotta kapuit a Magyar Nyelv Múzeuma. Húsz év alatt a város vendégcsalogató éttermekkel, szállodákkal, turista látványosságnak számító kalandparkkal és a Magas-hegyen libegővel gazdagodott. 2011 szeptemberében átadták a 750 éves város sétatérre alakított főutcáját.

A 750 év krónikáját bemutató városmonográfia az 1617-ben kiadott, rozsdavörös szattyanbőrbe kötött városkönyv hasonló címlapjával jelent meg. Csorba Csaba megkísérelte a város múltját és jelenét a totális történetírás jegyében megfogalmazni. A monográfia tartalmi változatosságával, olvasmányos irodalmi stílusával új szintet vitt az Újhelyről megjelent helytörténeti munkák sorába. A kötet értékét emeli, hogy szakszerűségében és kivitelében, tartalmát és formáját tekintve is megfelel az európai történetírás színvonalbeli követelményeinek. Hiányossága azonban, hogy nem készült hozzá névmutató. A dvd-melléklete viszont gazdag képanyagot, dokumentumgyűjteményt és személyi adattárat tartalmaz.

Csorba Csaba, a városát szerető áldozatkész polgár, kitartással és szakértelemmel búvárkodta végig a levéltárakat, könyvtárakat és múzeumokat, dokumentumokat gyűjtött, hogy a város múltját minden részletében feltárja. Ezért nemcsak a város polgárainak, hanem minden olvasójának köszönetét megérdemli. A kiadvány sikerét azon mérhetjük le, ha eljut azokhoz, akik nemcsak megkapják/megveszik, hanem használják, olvassák is.

(Csorba Csaba: *Sátoraljaújhely városkönyve. Sátoraljaújhely Város Önkormányzata, 2012*)